ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

ІІ МІЖВУЗІВСЬКА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ, ПРИУРОЧЕНА ДНЮ УКРАЇНСЬКОЇ ПИСЕМНОСТІ ТА МОВИ

28 жовтня 2026 року

«СИЛА МОВИ: ДУХ, ЗБРОЯ, ІНТЕЛЕКТ»

Ірина ФАРІОН

Львів 2026

УДК 81’42:32:791.43

МОВА ЯК ЗБРОЯ БЕЗ НАСИЛЬСТВА: ДИСКУРСИВНІ МЕХАНІЗМИ ПОЛІТИЧНОГО КОНТРОЛЮ В АНТИУТОПІЧНОМУ КІНЕМАТОГРАФІ

***Каріна ДИДА**, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти факультету психології та соціального захисту*
Науковий керівник – Тетяна КОНІВІЦЬКА, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри українознавства та міжкультурної комунікації
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

У сучасному суспільно-політичному просторі боротьба за владу розгортається не лише навколо контролю над діями людей, а й навколо права визначати, як вони сприймають та осмислюють дійсність. Мова стає одним із ключових інструментів цього впливу, адже через добір слів, формулювань і значень політичні рішення можуть набувати вигляду об’єктивної необхідності, а нав’язаний порядок – суспільно прийнятної норми.

Політичний контроль може підтримуватися тоді, коли встановлений владою порядок сприймається як звичний, правильний або безальтернативний. Саме цей вимір домінування розкриває П. Бурдьє через поняття символічної влади та символічного насильства – форми домінування, за якої соціально нав’язані категорії та ієрархії можуть визнаватися природними та легітимними. У цьому контексті важливим виступає поняття нерозпізнавання (misrecognition), коли суспільно сформовані відносини влади не усвідомлюються як нав’язані, а сприймаються як належний порядок речей [3].

З такого погляду мова стає не нейтральним засобом комунікації, а простором, у якому суспільство формує, приймає або оскаржує політичні значення. Ще у 1946 році Джордж Орвелл писав: «Але якщо мислення руйнує мову, то мова, у свою чергу, може руйнувати мислення», звертаючи увагу на те, як політична

комунікація використовує евфемізми, розмиті формулювання та усталені мовні конструкції, здатні приховувати сутність суспільно-політичних дій [5]. Ця проблема знаходить своє художнє відображення у романі та фільмі «1984», де новомова покликана обмежити можливості висловлення небажаних думок, а Міністерство правди переписує історичні відомості відповідно до потреб режиму.

Особливого значення вона набуває в умовах повномасштабної російсько-української війни. Зокрема, використання російським офіційним дискурсом словосполучення «спеціальна військова операція» замість «війна», а також представлення примусового переміщення та незаконного вивезення українців з тимчасово окупованих територій на терена росії як «евакуації» демонструють, як мовні формулювання можуть змінювати інтерпретаційну рамку подій. Подібну практику можемо простежити і в попередніх військових кампаніях рф. Так, військове вторгнення на територію Чеченської Республіки Ічкерія у 1994-1996 роках офіційно обґрунтовувалося необхідністю «відновлення конституційного порядку». Такі випадки ілюструють евфемізацію, переозначення подій та спроби представити застосування примусу як правомірну або необхідну дію [4].

Прикладом поєднання таких механізмів є фільм «V означає Вендетта», де авторитарний режим використовує риторику загроз і безпеки для виправдання політичного контролю. Показовою є сцена, у якій після вибуху будівлі суду Олд-Бейлі державне телебачення представляє подію як заздалегідь заплановане знесення. У такий спосіб влада намагається замінити невигідну їй інформацію офіційною версією подій. Натомість захоплення V телевізійного ефіру стає спробою порушити монополію режиму на публічне мовлення та запропонувати суспільству альтернативне пояснення дійсності.

Теоретичним підґрунтям аналізу цих явищ є критичний дискурс-аналіз, у межах якого мову розглядають як соціальну практику, пов’язану з відтворенням і трансформацією владних відносин. Одним із інструментів такого впливу є дискурсивні

стратегії – цілеспрямовані способи організації комунікації, що реалізуються через конкретні тактики, прийоми та мовні засоби [6].

Особливе значення має стратегія дискурсивної легітимації – мовного обґрунтування правомірності певних дій і суспільних практик. Одну з найвпливовіших класифікацій її способів запропонував нідерландський лінгвіст Тео ван Левеном. Дослідник виокремив чотири основні категорії легітимації соціальних практик:

- Авторизація (authorization) – обґрунтування певної дії відбувається через посилання на авторитет особи, закону, традиції чи суспільного звичаю.
- Моральна оцінка (moral evaluation) – обґрунтування через суспільні цінності, моральні норми та уявлення про належну поведінку.
- Раціоналізація (ratoinalization) – обґрунтування відбувається через мету, користь, функціональність або пояснення певної дії.
- Міфопоезис (mythopoesis) – обґрунтування відбувається через сторітелінг, у якому бажана поведінка винагороджується, а порушення встановлених норм призводить до негативних наслідків. На відміну від попередніх категорій, міфопоезис реалізується насамперед через організацію розповіді, її сюжетні та причинно-наслідкові зв'язки [2].

Зазначені категорії можуть поєднуватися та реалізовуватися через різні мовні засоби: апеляції до авторитету, оцінну лексику, модальність необхідності, причинно-наслідкові й цільові конструкції.

Важливим є також поняття натуралізації, яку М. Чадюк аналізує як спосіб легітимації через представлення соціально сформованих практик як природних, звичних або неминучих. Водночас делегітимація дозволяє представляти альтернативні позиції та форми непокори як невиправдані чи неприйнятні. Таким чином, дискурсивні стратегії можуть не лише обґрунтовувати встановлений порядок, а й сприяти його сприйняттю як

самоочевидного, одночасно звужуючи простір для альтернативних інтерпретацій [1].

Особливий інтерес становить репрезентація цих процесів у кінематографі. Художні моделі суспільного устрою дозволяють простежити взаємозв'язок між мовними практиками, політичними інституціями та поведінкою людини, а також виявити способи встановлення й оскарження владного дискурсу. Наприклад, у фільмі «Лія Палісіада» навмисно неточний український дубляж російськомовних реплік створює розбіжність між казаним і перекладеним. Цей художній прийом ставить під сумнів достовірність мовного представлення подій і демонструє, що отримана версія реальності може залежати від того, хто та як передає інформацію.

Показовою художньою моделлю дискурсивного політичного контролю є українська антиутопія «Номери», режисерами якої є О. Сенцов та А. Сеітаблаєв. Стрічку створено за однойменною п'єсою Сенцова, написаною ще у 2011 році. Окремого значення набувають обставини створення фільму, адже під час роботи над екранізацією Сенцов перебував у російському ув'язненні та брав участь у режисерському процесі дистанційно, через листування зі знімальною групою.

У зображеному суспільстві індивідуальні імена замінено числовими позначеннями, а поведінку персонажів регламентує книга Правил і верховний правитель Нуль. Використання чисел замість імен виконує деперсоналізувальну функцію, зводячи особистість до елемента впорядкованої системи, тоді як книга Правил виступає джерелом у імперсонального авторитету, що відповідає категорії авторизації за Т. ван Леваном. Навіть абсурдні приписи сприймаються як належний порядок речей. Зокрема персонажі змушені бігати під час споживання їжі, оскільки Нуль пояснює це користю для травлення, сам при цьому спостерігаючи за ними. Тут поєднуються авторизація та раціоналізація, адже правило підтримується авторитетом правителя й обґрунтовується нібито корисною метою. Натуралізація такого порядку особливо помітна в покаранні Одинадцятого – дитини, чия природна допитливість та недотримання правил стають підставою для соціальної ізоляції.

Не менш показовою є евфемізація репресивних практик через спортивну термінологію: смерть людини називають «дискваліфікацією» та навіть убивство на гільйотині обговорюється мовою спортивного покарання. Таке семантичне переозначення змінює інтерпретаційну рамку насильства, представляючи його не як свавілля влади, а як звичайну процедуру, передбачену правилами.

У фіналі після повалення Нуля інший герой за допомогою власної риторики, обіцянок та формування образу нового авторитету поступово встановлює особистий культ. Змінюється правитель, однак зберігається спосіб мовного обґрунтування підкорення. Це повертає до концепції символічного насильства П. Бурдьє: засвоєні категорії сприйняття влади можуть відтворюватися навіть після зміни її носія. Таким чином, «Номери» демонструють, як через номінацію, легітимацію правил, натуралізацію порядку та евфемізацію покарання влада формує систему значень, у якій підкорення набуває ознак норми, а непокора – відхилення від усталеного порядку.

Отже, політичний контроль через мову полягає не лише у поширенні певних ідей, а й у формуванні самої картини реальності, у межах якої суспільство оцінює владу, її рішення та можливість спротиву. Аналіз кінематографічних прикладів демонструє, як через номінацію, евфемізацію, легітимацію та натуралізацію політичний порядок може набувати ознак природного й безальтернативного. Водночас ці механізми здатні не лише виправдовувати підкорення, а й представляти непокору як відхилення від норми. Таким чином, контроль над мовними значеннями стає одним зі способів підтримання влади, а їх переосмислення – передумовою її критичного осмислення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чадюк М. О. Легітимація натуралізацією в новинах: механізм, прийоми та мовні засоби. Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. 2023. Вип. 46. С. 128–146. URL:

https://apultp.knu.ua/uk/article/view/7288 (дата звернення: 23.10.2026).

2. Чадюк М. О. Лінгвістичні прийоми легітимації у ЗМІ. Мова: класичне – модерне – постмодерне. 2020. Вип. 6. С. 69–91. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/bitstreams/8f0e86d5-29fa-45aa-b42b-cdbe71b748c8/download (дата звернення: 23.10.2026).

3. Bourdieu P. Social Space and Symbolic Power. Sociological Theory. 1989. Vol. 7, No. 1. P. 14–25. URL: https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2016/10/Social-space-and-symbolic-power-by-Pierre-Bourdieu.pdf (дата звернення: 23.10.2026).

4. de Waal T. Comment: A War of Unintended Consequences. Institute for War & Peace Reporting : вебсайт. 08.12.2004. URL: https://iwpr.net/global-voices/comment-war-unintended-consequences (дата звернення: 23.10.2026).

5. Orwell G. Politics and the English Language. Horizon. 1946. Vol. 13, No. 76. P. 252–265. URL: https://www.orwellfoundation.com/the-orwell-foundation/orwell/essays-and-other-works/politics-and-the-english-language/ (дата звернення: 23.10.2026).

6. Van Dijk T. A. Principles of Critical Discourse Analysis. Discourse & Society. 1993. Vol. 4, No. 2. P. 249–283. URL: https://discourses.org/wp-content/uploads/2022/07/Teun-A.-van-Dijk-1993-Principles-of-critical-discourse-analysis.pdf (дата звернення: 23.10.2026).